

Katarzyna Wyrwas

Uniwersytet Śląski w Katowicach
katarzyna.wyrwas@us.edu.pl
ORCID ID: 0000-0002-2731-5761

Najstarsze słownictwo budowlane w polszczyźnie (zarys problematyki)

Wstęp

Podając się obserwacji najstarszych wyrazów, które na gruncie polskim były związane z budowaniem, czyli «wznoszeniem obiektów, budowli z mniejszych elementów» (USJP), odniosłam się do periodyzacji dziejów polszczyzny prezentowanej przez Zenona Klemensiewicza w *Historii języka polskiego*¹ i za podstawę materiałową przyjąłam *Słownik staropolski* (SSTP) obejmujący w 11 tomach polskie słownictwo od czasów najstarszych aż po rok 1500, czyli wyrazy i wyrażenia z tekstów polskich oraz glosy z tekstów łacińskich – wydane drukiem lub pozostające w rękopisach. Wybór ten pozwolił na przybliżony przegląd stanu wyjściowego polszczyzny w dobie staropolskiej.

Tło badań

Ponieważ rozwój języka pozostaje w ścisłym związku z rozwojem cywilizacji, tłem dla podjętych rozważań jest szeroko pojęta kultura, w tym kultura materialna rozumiana jako «ogół dóbr materialnych oraz środków i umiejętności technicznych społeczeństwa w danym okresie historycz-

¹ Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, Warszawa 1974.

nym» (USJP). Z tego względu w zakres lektur obowiązkowych oprócz dzieł z dziedziny językoznawstwa weszły publikacje dotyczące historii, historii techniki budowlanej i historii architektury².

Jak podkreśla Irena Bajerowa w odniesieniu do słownictwa technicznego w ogólności, wiadomości techniczne dotyczące najstarszego okresu piśmiennego są dość skąpe, brakuje zabytków zapisanych w języku polskim³, co Tadeusz Nowak w *Czterech wiekach polskiej książki technicznej*⁴ tłumaczy małym obeznaniem techników ze sztuką pisania, niechęcią do dzielenia się wiedzą zdobytą od mistrzów, która miała pozostać wiedzą tajemną, powierzaną ustnie jedynie wybranym osobom, oraz niedużymi postępami techniki w tym czasie. Efektem najpierw przedpiśmienności, a później warunkowań społecznych jest fakt, że jedynym źródłem do poznania dziejów budownictwa na ziemiach polskich w czasie od pierwszych śladów działalności budowlanej człowieka są wykopaliska archeologiczne, dzięki którym można tę działalność umiejscowić już w paleolicie młodszym, czyli około 12 tys. lat p.n.e., w okresie czwartego zlodowacenia. W dorzeczu Odry i Wisły tereny nieobjęte lodowcem w czasach tych zamieszkiwała ludność koczownicza żyjąca z łowiectwa⁵. Oskar Sosnowski pisze:

Ta forma życia nie wymagała trwałych urządzeń mieszkalnych i ludność koczownicza wykorzystywała w tym celu schroniska naturalne – jaskinie. Jedynymi śladami budownictwa z tego okresu są pozostałości po obozowiskach okrągłych szałasów czy namiotów z ogniskiem pośrodku⁶.

Nie wiadomo, czy nazwy *szałas* lub *namiot* funkcjonowały już w tamtych czasach, odnotowuje się natomiast ich istnienie w polszczyźnie od XV wieku. *Szałas* jest rzeczownikiem zapożyczonym z węgierskiego *szállás* ‘mieszkanie, postój, popas, biwak’ (także przez inne języki słowiańskie: rosyjski, ukraiński, serbski, chorwacki, bułgarski, słowacki), a bliski znaczeniowo wyraz istnieje również w językach tureckim: *salaş* ‘szałas,

² Np.: W. Krassowski, *Dzieje budownictwa i architektury na ziemiach Polski*, t. 1, Warszawa 1989; *Dzieje budownictwa w Polsce. Według Oskara Sosnowskiego*, t. 1, opr. Z. Świechowski, J. Zachwatowicz, Warszawa 1964; A. Rosset, *Drogi i mosty w średniowieczu i w czasach Odrodzenia*, Warszawa 1974; J. Gimpel, *Jak budowano w średniowieczu*, przeł. J. Aleksandrowicz, Warszawa 1968; N. Pevsner, *Historia architektury europejskiej*, wstęp i posł. M. Forsyth, przeł. J. Wydro, Warszawa 2013, a także wiele innych.

³ I. Bajerowa, *Wpływ techniki na ewolucję języka polskiego*, Kraków 1980, s. 6.

⁴ T. Nowak, *Cztery wieki polskiej książki technicznej*, Warszawa 1961, s. 11.

⁵ *Dzieje budownictwa w Polsce. Według Oskara Sosnowskiego...*, s. 9.

⁶ Tamże.

namiot’ i tatarskim: *šalaš* ‘ts.’. W XV wieku miał formę *sałasz* i oznaczał ‘prymitywny domek, budę, namiot’, a w dialektach także ‘ogrodzenie na polanie dla pasących się zwierząt’ (SEJPBo). *Namiotem* nazywano w XV wieku ‘przenośne pomieszczenie z tkaniny lub skór rozpinanych na rusztowaniu’ od ps. **namet* ‘coś narzucanego, nasypanego, ponarzucane, rzucone na coś przedmioty’, ‘narzucane pokrycie czegoś’ od **na-metati* ‘na-miotać’ < **metati* ‘rzucać, miotać’. W SEJPBo odnotowano, że znaczenie przenośne ‘pomieszczenie’ „rozwinęło się prawdopodobnie z wcześniejszego ‘narzucane przykrycie czegoś’, wyraz oznaczał więc najpierw zewnętrzne pokrycie szałasów czy przenośnego pomieszczenia, a następnie tego rodzaju pomieszczenie”⁷. Słowo to jest dziedziczone z prasłowiańskiego przez inne języki, jak np. czeski, ukraiński, słoweński. Nazwą pierwotnych, prowizorycznych schronień pierwszych Słowian jest rzeczownik *stan* notowany zarówno w znaczeniu ‘postój (miejsce postoju)’, jak i ‘naturalne lub sztuczne pomieszczenie służące za mieszkanie, tymczasowe miejsce schronienia, najczęściej będące namiotem’, ‘szałas myśliwski’ oraz ‘budynek do przechowywania różnych przedmiotów’. Bronisława Lindert, analizując nazwy dawnych zabudowań mieszkalnych, pisze:

Mówiąc o zabudowaniach mieszkalnych Słowian, trzeba sięgnąć do epoki prasłowiańskiej, a nawet praindoeuropejskiej, kiedy to plemiona słowiańskie prowadziły jeszcze koczowniczy tryb życia, przenosiły się na nowe miejsca, zajmowały nowe tereny, stykając się niejednokrotnie z plemionami mongolskimi czy germańskimi. Wędrujące plemiona rolnicze czy pasterskie nie pozbawione były zwierząt – bydła i owiec, były one potrzebne im jako zwierzęta pociągowe, dostarczały pożywienia i okrycia. Pierwotnymi zabudowaniami, w których przebywał człowiek, najczęściej zapewne z oswojonymi przez siebie zwierzętami, były różnorodne namioty, szałas, szopy, ruchome domy, przewożone z miejsca na miejsce, palowe domostwa⁸.

W neolicie rozpoczynają się czasy osadnictwa i rolnictwa. Osiedły tryb życia rodzi nowe, „wyższe formy działalności budowlanej dla potrzeb mieszkalnych i gospodarczych”⁹, pojawiają się też nowe typy narzędzi. Lud-

⁷ Tamże, s. 350.

⁸ B. Lindert, *Nazwy zabudowań mieszkalnych w językach słowiańskich pochodzące z epoki prasłowiańskiej*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*. Seria 5. Językoznawstwo, Warszawa 1978, s. 81. Zob. też: J. Czekanowski, *Wstęp do historii Słowian*, Poznań 1957; L. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, t. 1, *Kultura materialna*, Warszawa 1967.

⁹ *Dzieje budownictwa w Polsce. Według Oskara Sosnowskiego...*, s. 9.

ność zamieszkuje w ziemiankach o prymitywnej strukturze oraz w długich, trapezoidalnych drewnianych budynkach o słupowej konstrukcji ścian; wznoszone są także budynki ze ścianami z plecionki polepionej gliną. Wykopaliska dostarczają informacji o budowlach o charakterze obronnym: osady bywają otaczane wałami, rowami, palisadami z pionowo ustawionych bierwion. Od neolitu do budowy wykorzystywano także kamień.

W okresie kultury łużyckiej do wyrabiania narzędzi zaczęto wykorzystywać żelazo. Znacznie podniosło to poziom budownictwa, co wykazywali archeolodzy w związku z odkryciem Biskupina, zwracając uwagę na widoczne długotrwałe doświadczenie twórców osady w technice budowlanej i kształtowaniu przestrzennym osiedli.

W VII–VIII wieku, czyli we wczesnym średniowieczu, budowane są już grody obronne z ostrokołami, rowami i wałami drewniano-ziemnymi. W relacji podróżnika żydowskiego Ibrahima-ibn-Jakuba z połowy X wieku zauważyć można fragment dotyczący umiejętności wytyczania i rozmieszczania przez Słowian grodów na trudniej dostępnych terenach podmokłych, które umacniane były wałami z desek, a także zaopatrzone w drewniany pomost.

Jak podkreśla Sosnowski, w Polsce i w całej Słowiańszczyźnie „nie było rodzimej tradycji budownictwa murowanego. Zdziwiająco doskonałością konstrukcje drewniane i drewno-ziemne zaspokajały w pełni zapotrzebowanie w zakresie budowli mieszkalnych, urządzeń obronnych i budowli użyteczności publicznej”¹⁰. Przejęcie zasad i form budownictwa murowanego z ośrodków, gdzie było ono sposobem tradycyjnym, było możliwe dopiero z chwilą przyjęcia chrześcijaństwa, co uznaje się za moment przełomowy także w tej dziedzinie życia społecznego. Mimo to naukowcy przypuszczają, że pierwsze budowle murowane na terenie Polski mogły powstać przed 966 rokiem w dzielnicy małopolskiej przejściowo okupowanej w IX i X wieku przez Państwo Wielkomorawskie i przejmujące jego sukcesję państwo Przemyślidów, jako że oba te twory państwowe reprezentowały w owym czasie wysoki poziom cywilizacyjny, czerpiąc doświadczenia z Bizancjum i Zachodu.

Trwająca od wieków tradycja budownictwa drewnianego na ziemiach polskich i w Słowiańszczyźnie miała przyczynę przede wszystkim w obfitości lasów, które dostarczały taniego budulca i niemal do końca wieków

¹⁰ Tamże, s. 21–25.

średnich dominowały w północnoeuropejskim krajobrazie. Jak przypomina Grażyna Ruszczyk w monografii *Drewno i architektura: dzieje budownictwa drewnianego w Polsce*, tradycji tej sprzyjało także wolne tempo procesu industrializacji hamowanego licznymi wojnami¹¹.

Materiał

Rozpoczynając rekonesans badawczy obejmujący najstarsze słownictwo budowlane w polszczyźnie, wyekscerpowałam ze *Słownika staropolskiego* nieco ponad 700 wyrazów odnoszących się do procesu budowania. Przy wstępnej analizie materiału korzystałam z kilku inspiracji metodologicznych.

Pierwszą stanowi klasyfikacja semantyczna zastosowana w *Słowniku pojęciowym języka staropolskiego* (SPJS) opracowywanym w Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie. Strukturę semantyczną w tym słowniku oparto na systemie hierarchicznym stworzonym przez Rudolfa Halliga i Waltera von Wartburga¹². Jak podaje B. Sieradzka-Baziur, „[w] trakcie prac nad SPJS struktura semantyczna przejęta z tego dzieła została znacząco zmodyfikowana – dostosowana do specyfiki klasyfikowanego średniowiecznego materiału”¹³. Słownictwo budowlane mieści się w następujących kategoriach pojęciowych:

- 2.4.6.1. Organizacja pracy. Wykonywanie pracy. Stosunek do pracy. Wyniki pracy
 - 2.4.6.1.1. Funkcja. Zajęcie. Zawód
 - 2.4.6.1.2. Miejsce pracy. Miejsce przechowywania wyników pracy
 - 2.4.6.2.1. Majątek ziemski. Gospodarstwo rolne. Zagroda chłopska
 - 2.4.6.1.3. Narzędzie. Urządzenie. Zbiornik. Pojemnik
 - 2.4.6.1.4. Substancja. Płyn. Materiał
- 2.4.6.3. Rzemiosło. Przemysł
- 2.4.6.4. Budownictwo. Zamieszkiwanie
 - 2.4.6.4.1. Budowla. Budynek. Dom etc.
 - 2.4.6.4.2. Części budowli. Części budynku. Otoczenie budowli. Otoczenie budynku. Ogrodzenie

¹¹ G. Ruszczyk, *Drewno i architektura: dzieje budownictwa drewnianego w Polsce*, fot. A.W. Bilińscy, Warszawa 2007.

¹² R. Hallig, W. von Wartburg, *Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie. Versuch eines Ordnungsschemas*, Berlin 1952.

¹³ Zob. B. Sieradzka-Baziur, *Semantyka historyczna – zakres badań i ich wyniki*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” 2017, t. 12, s. 230.

2.4.6.4.4. Ogrzewanie. Oświetlenie

2.4.6.4.5. Doprowadzanie wody. Korzystanie z wody

2.4.6.4.6. Prace w budowlu i wokół budowli. Prace w budynku i wokół budynku

2.4.1.8.1. Szlak lądowy. Szlak wodny

Wymienione kategorie zostaną wykorzystane podczas porządkowania materiału, wydaje się jednak, że nie wszystkie odnoszą się w pełni do czynności związanych z budowaniem, dlatego na potrzeby prowadzonych badań konieczne będą pewne modyfikacje tej siatki (np. 2.4.6.1.4. Substancja. Płyn. Materiał – zebrane słownictwo nie obejmuje nazw płynów, nie wszystkie formy pomieszczone w kategorii 2.4.1.8.1. Szlak lądowy. Szlak wodny odnoszą się do budowania itd.).

Drugim źródłem motywacji przy klasyfikacji materiału może być indeks tematyczny haseł sporządzony przez Andrzeja Poppego w opracowaniu pt. *Materiały do słownika terminów budownictwa staroruskiego*¹⁴. Badacz wzoruje przyjęty układ na indeksie terminów staroruskich z zakresu zjawisk społeczno-politycznych i problematyki gospodarczej G.E. Koczina¹⁵, ale modyfikuje go, uznając za bardziej poprawny metodologicznie podział szczegółowy, mający układ zasadniczy: człowiek jako siła robocza, narzędzia, materiał, proces pracy, produkt pracy. Indeks tematyczny haseł w pracy A. Poppego obejmuje następujące kategorie:

- A. Rzemieślnicy (budowniczości)
- B. Narzędzia i urządzenia stosowane przy budowie
- C. Budulec
- D. Proces budowania
- E. Rozbiórka, burzenie budowli
- F. Powinności, praca najemna w budownictwie
- G. Formy przestrzenne budownictwa (zespoły zabudowań)
- H. Budowle:
 - 1. Terminy ogólne
 - 2. Budowle i pomieszczenia mieszkalne
 - 3. Budowle gospodarcze
 - 4. Budowle użyteczności handlowej

¹⁴ *Materiały do słownika terminów budownictwa staroruskiego*, opr. A. Poppe, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962, s. 88–95.

¹⁵ Opis bibliograficzny pracy podają za A. Poppego: G.E. Koczin, *Materiały dla terminologicznego słownika dźwiękowej Rosji*, red. B. Grekow, Moskwa – Leningrad 1937.

5. Budowle produkcyjne
6. Budowle i urządzenia warowne
7. Budowle ziemne lub ziemno-drewniane
8. Urządzenia obłąznicze
9. Budowle sakralne, ich części składowe
10. Budowle publiczne
11. Ogrodzenia
12. Mosty itp.
13. Więzienia

I. Części składowe budowli

Trzecim cennym opracowaniem dającym wskazówki pomocne przy klasyfikacji badanego słownictwa jest praca Jana Basary pt. *Terminologia budownictwa wiejskiego w dialektach polskich*¹⁶, w której przedstawiono terminy odnoszące się do domu mieszkalnego (w cz. 1):

1. Dom i jego części
2. Pomieszczenia w domu
3. Budowa zrębu i stolarka
4. Konstrukcja i pokrycie dachu

oraz do pomieszczeń gospodarskich, ogrodzeń i zamknięć (w cz. 2):

1. Pomieszczenia gospodarskie
2. Stodoła
3. Pomieszczenia na kartofle i warzywa
4. Ogrodzenia
5. Zamknięcia
6. Gospodarstwo, kolonia.

Podział, który proponuje Poppe, jest szczegółowy, uwzględnia specyfikę słownictwa gwarowego, odzwierciedla potrzeby nazewnictwa mieszkańców wsi, lecz nie wszystkie kategorie przystają do materiału wyekscerpowanego z SSTP, w którym brak np. wyspecjalizowanych nazw pomieszczeń na warzywa.

Na obecnym etapie badań można zaproponować następującą klasyfikację zgromadzonego materiału – wstępną, jeszcze nieostateczną i bez wyodrębniania kategorii szczegółowych w obrębie głównych:

1. Nazwy wykonawców czynności budowlanych;
2. Nazwy czynności budowlanych;

¹⁶ J. Basara, *Terminologia budownictwa wiejskiego w dialektach polskich*, cz. 1–2, Wrocław 1964–1965.

3. Nazwy materiałów budowlanych;
4. Nazwy narzędzi budowlanych i urządzeń stosowanych przy budowie;
5. Nazwy zespołów zabudowań;
6. Nazwy budynków (mieszkalne, gospodarskie, użytkowe, murowane, drewniane itp.);
7. Nazwy budowli (ogrodzeń, ciągów komunikacyjnych itp.);
8. Nazwy części budowli;
9. Nazwy szlaków lądowych;
10. Nazwy powinności, pracy najemnej w budownictwie.

Początkowe obserwacje zaprezentuję na przykładzie kilku pól tematycznych: nazw materiałów budowlanych, nazw narzędzi budowlanych, nazw czynności budowlanych i nazw budowli, ilustrując je najbardziej charakterystycznymi przykładami.

Nazwy materiałów budowlanych

Zawartość *Słownika staropolskiego* potwierdza opisy historyków i archeologów: w grupie nazw materiałów budowlanych licznie występują rzeczowniki nazywające materiały z drewna. W klasyfikacji jednostek należącej do tej grupy (85 leksemów) należałoby ująć m.in. następujące kategorie:

- a) drewno znaczeniu ogólnym, materiałowym, np. hiperonim *drewno*; *drzewo* i *drzewie* ‘drzewo ścięte, materiał drzewny’; *drwa* 1. ‘drzewo (martwe)’, 2. ‘drzewo (rosnące)’; *drzewie* 1. ‘drzewa (rosnące)’, 2. ‘materiał drzewny’;
- b) nazwy desek, w tym o znaczeniu ogólniejszym, jak *deska*; *deszczułka*, oraz bardziej szczegółowym, wyspecjalizowanym, np.: *tarcica* ‘deska nieobrobiona, w stanie surowym’; *dyl*, *del* ‘gruba deska, bal’; *dranica* ‘rodzaj deski do pokrywania dachu’; *szkudła* ‘deska do pokrywania dachu, gont’; *gont* ‘określonego kształtu deseczka do pokrywania dachu’; *klapholc* ‘łupane deszczułki dębowe używane do wyrobu klepek’; *wścianka*, *wcianka* ‘rodzaj deski lub dranicy o ustalonym rozmiarze’;
- c) nazwy pni drzew traktowanych jak budulec: *kłoda* ‘pień, kloc, słup’; *kłodzina* ‘kłody, pnie’; *bierwno*, *biermo*, *birzmo* ‘belka, tram’; *czamnor* ‘belka, dyl, kloc’;
- d) drzewny materiał budowlany w różnych stadiach obróbki, np.: *czyn*, *naczynie* ‘z grubsza obrobiony materiał drzewny podatny na

budulec'; *pal* 'obrobiony pień drzewa'; *przecież* 'ociosana belka, materiał drzewny podatny na budulec'; *kloc* 'ścięty, obrobiony pień'; *stapholc* 'pnie drzew przygotowane do formowania tamy'; *zapieczony kół* 'pal opalony nad ogniem dla lepszej konserwacji'; *stucholc*, *sztuholc* 'belka';

- e) nazwy materiałów służących do łączenia, spajania elementów konstrukcyjnych, np.: (hiperonim) *gwóźdź* z formą zdrobniałą: *gwóździk*, *goździk* 'mały gwóźdź, kołek'; nazwy różnych typów gwoździ, np.: *bratnal*, *bretnal* 'gwóźdź'; *grzebyk* 'gwóździk, kołek'; *łatnal* lub *łatny gwóźdź* 'gwóźdź do przybijania łat'; *skoblica* 'gwóźdź drewniany'; *spernal* 'duży gwóźdź'; *stufnal* 'rodzaj gwoździa';
- f) nazwy materiałów ochronnych i izolacyjnych, używanych m.in. do poszywania dachów, wypełniania ścian czy wyściełania dróg, np.: *chrust*, *chruścina*, *chruślina*; *trzcina*; *słoma*; *gardlina*, *gardina*, *garlina* 'sноп prostej, równej słomy lub trzciny, też poszycie dachu'; *kłóc* 'snopek słomy do poszywania dachu';
- g) nazwy materiałów mineralnych, które można podzielić na mające zastosowanie w budownictwie mniej rozwiniętym, jak np.: *głina*, *piasek*, oraz na materiały kamieniarskie, murarskie i ceramiczne, jak np.: *cegła*, *dachówka*; *gruz* 'cegły przy wypalaniu potłuczone', *kachel* 'kafel'; *gips*, *ips*, *wapno*.

W SSrP odnotowano ponadto nazwy drewna o różnym przeznaczeniu budowlanym, np.: *stendar* 'pień drzewa służący za podstawę lub podporę'; *szynholc* 'deszczułka czy też łata w suficie'; *kole* 'kołki, sztachety'; *mościna* 'kłoda, dyl, gruba deska, którymi wykładano powierzchnię mostów'; *stychacz* 'belka czy też łata używana do robót budowlanych'; *stycholc*, *sztycholc* 'belka czy też łata używana do robót budowlanych'; *stynholc*, *sztyynholc* 'belka', *tycz*, *tycza*, *tyka* 'palik, żerdź służąca za podporę'. W definicjach pojawiają się też informacje o cechach fizycznych obiektu, jak np.: *kłocina* 'suche, twarde drewno'; *kołek* 'mały kół, palik drewniany lub metalowy'; *kół* 'gruby kij, pal, żerdź, drąg'; *żerdź* 'długi, cienki drążek, kołek, palik'.

Nazwy narzędzi budowlanych

Średniowieczne narzędzia budowlane są nieskomplikowane, większość z nich to przyrządy drwali i cieśli, które „w ciągu wieków nie ulegały większym zmianom, jedynie unowocześnieniom i udoskonaleniom,

ułatwiającym posługiwanie się nimi oraz zwiększającym ich efektywność. Najstarsze, znane z wykopalisk archeologicznych, przypominają późniejsze, a niekiedy nawet współczesne¹⁷. Do interesującej nas grupy należą narzędzia, które służyły do wyřębu i obróbki drewna, a w miarę rozwoju rzemiosła murarskiego także do kształtowania oraz spajania cegieł i kamieni. W obrębie nazw narzędzi (56 leksemów) można zaproponować m.in. następujące podkategorie:

- a) nazwy przyrządów ciesielskich: *siekiera*, *siekierzycza*; *bindas* ‘rodzaj siekiery’; *cieśllica* ‘siekiera ciesielska’; *oksza* ‘siekiera, topór’; *bart*, *barta* ‘topór’; *piła*, *piłka*, *przesiek* ‘topór, siekiera ciesielska’; *dłuto*; *draż* ‘dłuto’; *hebel*, *strug*;
- b) nazwy narzędzi murarskich, np.: *buksztele*, *bagsztele*, *bugstele* ‘podstawa z drzewa do murowania sklepienia’; *rusztowanie*; *kiella*; *kiela*; *korzkiew* ‘czerpak do nabierania wody, zaprawy murarskiej’;
- c) nazwy przyrządów przydatnych podczas prac przygotowawczych, ziemnych czy wykończeniowych, np.: *kistek* ‘pędzel’; *młot*; *młotek*; *klwacz* ‘młot’; *krążydło* ‘cyrkiel’; *łopata*; *oskard* ‘kilof’; *wiadro* (*wiedro*, *wiadro*); *nosidła* ‘sprzęt do noszenia ciężarów, nosze’.

Nazwy czynności budowlanych

W zgromadzonym materiale słownikowym liczne są nazwy czynności budowlanych, do których zaliczyłam łącznie czasowniki oraz rzeczowniki odczasownikowe, materiał zawiera 130 leksemów. Można przyjąć wstępną klasyfikację nazwy czynności obejmującą:

- a) nazwy czynności budowania, wznoszenia budynku, np.: *budować* wraz z formacjami przedrostkowymi (*pobudować*; *wbudować*; *zbudować*); *ubudować* ‘zbudować’, ‘naprawić’; *stawić* ‘zbudować’; *ustawić* ‘zbudować’; *usiedlać* ‘budować dom’; *wydzwigać* ‘wznosić budowlę’; *wydziałać* ‘zbudować’; *wzwiesić* ‘postawić, wybudować’; *podnosić* ‘postawić, wybudować’; *podważyć* ‘zbudować czy też wybudować’; *zakładać* ‘budować’; *zarębianie* ‘zbudowanie, założenie – tu: wsi’; *przebudować* ‘dobudować’; *przystawić* ‘dobudować’;
- b) nazwy czynności murarskich, np.: *murować* ‘murując zbudować’ wraz z formacjami przedrostkowymi (*umurować*, *obmurować*, *omurować*, *wmurować*); *zmurować* ‘wybudować’;

¹⁷ Tamże.

- c) nazwy czynności związanych z budową dróg i mostów, np.: *prze-
miotać* ‘przerzucić most’; *gacić* ‘kłaść faszynę na drodze przez
mokradła, mościć’; *podłożyć* ‘wyłożyć, wymościć czymś’; *wyłożyć*
(o drodze: ‘ustawić’, ‘wytyczyć’); *brukować*; *ustać* ‘pokryć czymś’
(o drodze: ‘wyłożyć warstwą kamieni lub drewna’), wybrukować’;
- d) nazwy prac ziemnych, np. *przewalić* ‘przekopać wał’;
- e) nazwy czynności związanych z konstrukcją dachu: *pokryć* ‘pokryć
dachem’; *pokrokwieć* ‘postawić krokwie na dom’; *połacić* ‘mocować
(poziomo) na krokwiach dachu łąty na pokrycie ze słomy, gontów
czy dachówek’; *poszyć* ‘umocować słomiane poszycie dachu, strze-
chę’;
- f) nazwy czynności przygotowawczych, np.: *ociosać*; *pociosać* ‘wyrów-
nać siekierą’; *heblować*; *sznurować* ‘odbijać na pniu (balu) drzewa
linię prostą poczernionym sznurem’; *pokoszczenie* ‘powleczenie po-
kostem’;
- g) nazwy prac wykończeniowych: *tynkować*, *tunchować*; *obmazować*,
omazać ‘tynkować’; *malować*, *zmalować*, *pobielać* ‘malować na białe’.

Powyższe przykłady pokazują, że w obrębie tej kategorii konieczne będzie przeprowadzenie bardziej szczegółowej klasyfikacji uwzględniającej różne typy i kolejność czynności budowlanych.

Nazwy budynków

W grupie nazw budynków (112 leksemów) można wskazać m.in.:

- a) nazwy domów, chat, np.: *zabudowanie* ‘budowla’; *sprawienie* ‘bu-
dowla’; *dom*; *domek*; *chałupa* ‘nędzny dom’; *chlew* ‘liczy, nędzny
dom’¹⁸; *chycz*, *chycze* ‘chata, zagroda chłopska’; *chyczec*, *chyczek* ‘do-
mek’; *chyż*, *chyża* ‘chata, zagroda’; *chyżek*; *chyżka* ‘domek’ i ‘latry-
na’; *buda* ‘chata, szałas, domek’; *kuczka* ‘buda, chata, mały domek’,
‘szalas, prymitywna buda z chrustu, chatka’ (SEJPSŁ); *piekuta*
‘nędzny dom, chałupa’;
- b) nazwy prowizorycznych budynków gospodarskich, np.: *kleć* ‘szopa,
buda, komórka’; *strzecha* ‘buda, szałas’; *szopa* ‘prowizoryczny bu-
dynek gospodarski, dach wsparty na słupach’; *glinianka* ‘schowek
przy domu zbudowany z gliny lub wykopany w glinie’;

¹⁸ B. Lindert zwraca uwagę, że *chlew* pochodzi z ps. *chlěvъ* ‘nędzna chata, ziemianka’, a to z goc. *hlaiw* ‘grób, jaskinia, pieczara’ (zob. B. Lindert, *Nazwy zabudowań mieszkalnych...*, s. 88).

- c) nazwy obiektów murowanych, np.: *kamienica* ‘dom murowany’; *gmach*; *murowanie* ‘budowla z cegieł lub kamieni’; *pałac* ‘okazały dom mieszkalny’; *zamek*; *grodziec* ‘zamek’.

Nazwy budowli

- a) nazwy ogrodzeń, np.: *płot* ‘ogrodzenie, zagrodzenie, zrobione najczęściej z pali, żerdzi i chrustu’; *gródź* ‘płot, ogrodzenie’; *ogroda* ‘ogrodzenie’; *ogrodzenie*, *ogrodzenie* ‘płot’; *ostrożenie* ‘płot’; *parkan*, *perkan* ‘ogrodzenie z kołów i desek, budowane często przed murem, umacniane ziemią’, *przegrodzenie* ‘płot, ogrodzenie’; *tyn* ‘ogrodzenie, płot’; *wągroda* ‘odgrodzenie, płot’;
- b) nazwy przejść, np. *droga*, *gaska* ‘uliczka’, *gościniec* ‘droga publiczna’, ścieżka ‘droga, dróżka, chodnik’, *przechód* ‘1. dróżka, ścieżka, 2. bród’, płytki odcinek rzeki, 3. kryte przejście, korytarz’, *chodnik* ‘ścieżka’, *most* ‘drewniany pomost nad wodą, prawdopodobnie także i bród umocniony na stałe kamieniami, jak też i usypana przez wodę czy bagna grobla’, *mostek* ‘mały most, kładka przez wodę, może też i mały bród umocniony na stałe kamieniami’, *mościsko* ‘stary, zniszczony most’, *grobla*, *grobia* ‘nasyp wzdłuż lub w poprzek rzeki, stawu, wał, tama, jaz’, *groblica* ‘grobla’, *ława* ‘kładka przez wodę’, *ławka* ‘kładka przez wodę’, *ławica* ‘ławka do siedzenia czy też kładka przez potok’.

Perspektywy badawcze

Kolejnym krokiem badawczym po przeprowadzeniu kompletnej klasyfikacji tematycznej słownictwa budowlanego używanego w dobie staropolskiej powinno być ustalenie jego pochodzenia. Warto prześledzić drogi poszczególnych słów, by – podobnie jak niegdyś uczyniła Bronisława Lindert dla nazw zabudowań mieszkalnych – spróbować ustalić i udokumentować:

- 1) słowa związane z budowaniem wspólne wszystkim językom słowiańskim, a w tym: a) wyrazy przejęte z epoki praindoeuropejskiej (np. *dom*, *dwór*, *gród*, *kleć*, *kucza*, *sień*, *stan*, *wieża*, *most*, *mościć*, *drewno*, *gwóźdź*, *strzecha*, *słoma*, *przęsło*); b) wyrazy zapożyczone z obcych języków (*chlew*, *chram*, *chyża*, *jata*, *izba*);

- 2) nazwy dialektalne, używane tylko na pewnych terenach słowiańskich, a w tym: a) wyrazy pochodzące z epoki prasłowiańskiej, a nawet praindoeuropejskiej (*bydło* pierwotnie: ‘mieszkanie, miejsce przebywania’, *obitel/obitelja* od ps. *ob(v)itěl* ‘mieszkanie, namiot, szałas’¹⁹); b) wyrazy zapożyczone w prasłowiańszczyźnie (*chałupa*, *chata*).

Następnie należałoby z zasobu SSTP wyodrębnić słowa, które pojawiły się w polszczyźnie w dobie staropolskiej na skutek rozwoju kultury materialnej, dzięki odkrywaniu lub przyswajaniu nowych możliwości i rozwiązań technicznych, również poprzez kontakty językowe. Opis zapożyczeń jest ważnym wątkiem badań nad leksyką budowlaną wzbogacaną w efekcie kontaktów z innymi krajami i upowszechniania się nowych sposobów budowania, materiałów czy technologii. Wstępny ogląd materiału pozwala na wskazanie z kilku źródeł staropolskich pożyczek: czeskiego, łacińskiego i niemieckiego²⁰.

Wyrazy przejęte z języka czeskiego są nieliczne, w SSTP oznaczone są wyraźnie jako bohemizmy, np. *tesarz* ‘cieśla, stolarz’ (także w SEJPBR: z czes. *tesarz*, od *tesati*); niektóre ustalenia wymagają weryfikacji, jak np. *sienica*, *sieńca* ‘sień’²¹. W klasyfikacji tej części słownictwa warto wyróżnić także bohemizmy semantyczne, jak np. *zadziałać* ‘zamurować’. Kolejnym faktem wymagającym dokładniejszych analiz jest pośrednictwo języka czeskiego w pożyczkach z innych języków, jak np. w przypadku rzeczowników *pałac* z czes. *palác*, z wł. *palazzo*, z łac. *palātium* ‘dwór cesarski, pałac’ (SEJPBo, ESJP); *alkierz* ze st.czes. *alkeř*, *arkeř*, śr.-g.-niem. *arker*, *arkere* od niem. *Elker* z łac. *arcuārium* od *arcus* ‘łuk’ („do stp. przyszło w znaczeniu ‘przybudówka narożna, bokówka, boczna izdebka’” ESJP)²².

¹⁹ Definicja za: B. Lindert, *Nazwy zabudowań mieszkalnych...*, s. 91; stąd też pochodzą klasyfikacja i część przykładów nazw budowli (s. 81–94).

²⁰ Uwagi na ten temat przedstawiłam także w publikacji: K. Wyrwas, *Zapożyczenia w staro- i średniopolskim słownictwie budowlanym*, [w:] *Słowo: struktura – znaczenie – kontekst*, red. E. Szkudlarek-Śmiechowicz, A. Wierzbicka, E. Olejniczak, Łódź 2020, s. 247–250.

²¹ SEJPBo opisuje rzeczownik *sień* jako ogólnosłowiański, pochodzący z ps. **sěňь* ‘część budynku, zapewne pomieszczenie przy wejściu, przy ścianie’.

²² Zob. J. Rieger, J. Siatkowski, *Kontakty polszczyzny z językami słowiańskimi*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001, s. 511–523; E. Siatkowska, *Socjolingwistyczne uwarunkowania wpływu języka łacińskiego, niemieckiego i francuskiego na języki zachodniosłowiańskie (zarys problematyki)*, [w:] *Słowiańsko-niesłowiańskie kontakty językowe (materiały z I Konferencji Komisji Kontaktów Językowych przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów, Warszawa, 12–13 VI 1990)*, red. J. Siatkowski, I. Doliński, Warszawa 1992, s. 141–151.

W zebranych materiale znalazło się niewiele pożyczek z języka łacińskiego. Zenon Klemensiewicz w *Historii języka polskiego* wymienia zaledwie kilka łacynizmów średniowiecznych z dziedziny budownictwa: *cysterna*, *kanal*, *komora*²³. Znacznie więcej takich form odnotowuje SSrP, np. *siekiera* – może prapokrewne z łac. *secūris* ‘topór, siekiera’ (SEJPBo, PSE)²⁴; *balas* ‘słup, filar, kolumna’ z łac. *balaustum* ‘kielich kwiatu dzikiego granatu’ (SDOR); *fundament* z łac. *fundāmentum* ‘podwalina, podstawa budynku’ (ESJP); *porta* ‘drzwi, wejście’ z łac. *porta* ‘brama’; *refektarz* p.-łac. kośc. *refectorium* ‘sala jadalna w klasztorze lub seminarium duchownym’ (USJP); *dormitarz* od łac. *dormitorium* (SDOR). Podczas analiz warto zwrócić uwagę, że pierwotnie łaciński rodowód nie jest pewny w przypadku wszystkich form wskazywanych jako odłacińskie, ponieważ niejednokrotnie w przyjęciu wyrazów pochodzących z łaciny pośredniczył język niemiecki, czego przykładami mogą być m.in. formy: *blank* z łac. *plancus* ‘tarcica, deska’²⁵; *filar* z p.-łac. *pilare* (USJP), st.-g.-niem. *pfilâri* za śrdwłc. *pilare* z łac. *pīla* ‘słup’ (ESJP); *cegła* ze st.-g.-niem. *ziegel*, wczesna germańska pożyczka z łac. *tēgula* ‘dachówka (z wypalanej gliny)’ od łac. *tēgere* ‘pokrywać’ (ESJP, SEJPBo, PSE; notowane w SZN bez odwołań do łaciny); *gips* z niem. *Gips*, z łac. *gypsum* (ESJP; tak też notowane w SZN *mur* ze śr.-g.-niem. *mûre* / *mûr* (dziś niem. *Mauer*) ‘mur’, przejętego z łac. *mūrus* ‘mur, wał’ (SEJPBo, PSE); inne wskazanie: z śr.-d.-niem. *mūr* (por. niem. *Mauer*) z łac. *mūrus* ‘ściana obronna z kamieni’ (ESJP, nienotowane w SZN); *strych* z śr.-g.-niem. *esterîch* / *esterich* / *estrich* ‘posadzka kamienna, bruk uliczny’, ze śrdwłc. *astracus* / *astricus* ‘wylewka posadzkowa, bruk’ (SEJPBo, PSE); *tum* ‘katedra lub kolegiata’ ze śr.-g.-niem. *tuom* z łac. *domus* ‘dom, kościół’ (SEJPBr, PSE, tak też notowane w SZN); *komnata* ze śr.-g.-niem. (dial.) *kom(e)mate* ze śrdwłc. *camīnāta* / *camnata* ‘izba z piecem’, ‘pokój ogrzewany kominkiem’ od łac. *camīnus* ‘piec, kominek’ (ESJP, SEJPBo, PSE, nienotowane w SZN) itp. W literaturze podkreśla się fakt, że silne wpływy niemieckie w polszczyźnie średniowiecznej były efektem ekspansji gospodarczej i handlowej od XIII do XV wieku, gdy wyludniona po najazdach tatarskich Polska potrze-

²³ Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego...*, s. 138.

²⁴ W. Mańczak w PSE odnotowuje: „Niektórzy badacze sądzą, że wyraz został z łaciny zapożyczony”.

²⁵ J. Basara wymienia gwarowe *blank* z definicją ‘plot z desek’ wśród nowszych pożyczek niemieckich, wskazując przypuszczalne źródło śr.-g.-niem. *planke*, *blanke* (zob. J. Basara, *Terminologia budownictwa wiejskiego...*, cz. 2, s. 58).

bowała osadników do kolonizacji, a ci osiedlali się głównie w miastach²⁶. Ale wiele germanizmów o rodowodzie gockim pochodzi jeszcze z czasów wcześniejszych kontaktów, choć trudno dokładnie datować moment ich zaadaptowania w dobie przedpiśmiennej²⁷. Danuta Moszyńska, analizując morfologię zapożyczeń łacińskich i greckich w polszczyźnie, wyodrębnia kilka warstw interferencji, spośród których najstarszą tworzą zapożyczenia jeszcze z czasów prasłowiańskich będące rezultatem kontaktów złożonych dokonujących się poprzez tzw. języki-ogniwa. Dzięki temu np. w skład słowiańskiego słownictwa podstawowego weszła m.in. taka forma, jak *deska* < *ps. *dъska* < germ. **disk* < łac. *discus* ‘krążek’²⁸. Z przytoczonych ustaleń badaczy wynika, że ta grupa zapożyczeń będzie wymagała pogłębionej analizy oraz zapewne dodatkowej klasyfikacji leksemów.

Źródła historycznojęzykowe oraz materiał ze SSTP pokazują, że znaczący wpływ na rozwój słownictwa budowlanego w dobie staropolskiej miały zapożyczenia z języka niemieckiego, podobnie wielki jest ich wpływ na całą polszczyznę, co zauważano to od dawna²⁹. Germanizmy występują w słownictwie wyekscerpowanym ze SSTP w największej liczbie. Są to formy przyswojone w różnym stopniu i w różnym czasie, np.: *balka* śr.-g.-niem. *balk* ‘belka’ (ESJP); *bretnal* z śr.-g.-niem. *brettnagel* ‘długi gwóźdź z dużym, płaskim łebkiem do mocowania desek’ (WDL, SZN); *buda* ze śr.-g.-niem. *buode* niem. *Baude* ‘szałas, chata’ (SEJPBo, ESJP, SZN); *budować* ze śr.-g.-niem. *būden* (SEJPBo, ESJP, WDL, SZN); *dach* ze śr.-g.-niem. *dach* ‘pokrycie, sufit’ (WDL, SEJPBo, ESJP, PSE)³⁰; *ganek*, *gank* ze śr.-g.-niem. *ganc* dziś

²⁶ Zob. G. Korbut, *Niemczyzna w języku polskim. Wyrazy niemieckie pod względem językowym i cywilizacyjnym*, Warszawa 1935, s. 9 i nast.

²⁷ Tamże, s. 19.

²⁸ D. Moszyńska, *Morfologia zapożyczeń łacińskich i greckich w staropolszczyźnie*, Wrocław 1975, s. 4–10; por. też Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego...*, s. 27–28. W PSE czytamy: „Uważa się, że słowo to poprzez jakąś formę germ. wywodzi się od łac. *discus* < gr. *diskos* (od czego także *dysk*). Jednak niejasne jest, czemu łac. *i* przeszło w scs. *ѣ* (zamiast w *ѡ*), oraz dlaczego wyraz jest rodzaju żeńskiego, a nie męskiego”. W SZN jako źródłosłów podano germ. **disku-*. Forma ta w SEJPBo zestawiona jest ze st.-w.-niem. *tisc* ‘stół do jedzenia; talerz, misa’, W. Boryś wyraża wątpliwość, by zapożyczono wyraz słowiański od łac. *discus* lub z późnej łaciny ludowej. Zwraca uwagę, że słowiańskie znaczenie ‘płat drewna, deska’ jest wtórne i „rozwinęło się na gruncie słowiańskim zapewne z pierwotnego ‘stół’, ‘misa, taca’ (por. scs. *dъska* ‘stół’, p. *deska* ‘deseczka do wyrabiania ciasta, stolnica’, r. dial. *doská* ‘taca’), przypuszczalnie przez ogniwo pośrednie ‘płyta (stołu itd.)’” (SEJPBo, s. 113).

²⁹ Zob. np.: G. Korbut, *Niemczyzna w języku polskim...*, s. 136; B. Walczak, *Kontakty polszczyzny z językami nie-słowiańskimi*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001, s. 499–510. Por. też: *Słownik zapożyczeń niemieckich w polszczyźnie*, red. M. Łaziński, wstęp A. Krzemiński, Warszawa 2008.

³⁰ ESJP podaje formę rekonstruowaną **tog-o-s* od rdzenia **teg-* ‘pokrywać’. Prawdopodobnie „najpierw o dachu nowej, niemieckiej konstrukcji, krytym gontem, dachówką, w opozycji do zwykłego słomianego” (s. 249). SEJPBo:

niem. *Gang* ‘ganek, przedsionek, korytarz, przejście’ (SEJPBo, SZN), inne wskazanie: ze śr.-g.-niem. *gank* ‘chód, chodzenie; miejsce, gdzie się chodzi, przechodzi, droga itp.’ (ESJP). Kolejne formy to: *kielnia* ze śr.-g.-niem. *kelle* ‘czerpak, warząchew, kielnia murarska i in.’ (SEJPSŁ, ESJP, WDL, SZN); *łata* z śr.-g.-niem. *latte / late* niem. *Latte* ‘długa, wąska, kanciasta belka, żerdka, łata; belka pozioma w wiązaniu dachu, służąca do mocowania słomy, gontów czy dachówek, też gont, drewniana dachówka’ (SEJPSŁ)³¹, ‘listwa drewniana albo żerdź mocująca strzechę (z wierzchu lub od spodu), dranica, gont do krycia dachu’ (ESJP), ‘belka, żerdka’ (SEJPBo), SZN podaje jako źródłosłów tylko niem. *Latte*. Źródło germańskie mają też wyrazy: *szopa* ze śr.-g.-niem. *schopf(e)* ‘budowla bez ścian, dach wsparty na słupach, szopa’ (SEJPBo, SZN), ‘stodoła’ (WDL); *tama* ze śr.-g.-niem. *tam* ‘grobla, wał, tama’ (SEJPBo, SZN), dziś *Damm* ‘grobla’ (PSE); *tynk* z niem. *Tünche* ‘zaprawa wapienna; powłoka’, śr.-g.-niem. *tünchen* ‘powlekać wapnem, bielić’, a to z łac. *tunica* ‘skóra, osłona, łyko; suknia spodnia, koszula’ pochodzenia semickiego (SEJPBo, SEJPBR, PSE; SZN podaje jako źródłosłów tylko niem. *Tünche*).

Wśród średniowiecznych germanizmów Z. Klemensiewicz w *Historii języka polskiego* wymienia następujące z dziedziny budownictwa: *bagstele* ‘podstawa z drzewa do murowania sklepienia’, *bant* ‘belka spajająca krokwie’, *blanki* ‘dyle ogrodzenia’, *bratnal/bretnal* ‘gwóźdź’, *bruk*, *buchs* ‘część instalacji wodnej’, *cegła*, *cembrować/cemrować* ‘wykładać drewnem ściany studni’, *folwark*, *furta*, *gasa* ‘ulica’, *lamus* ‘skład’, *mur*, *plac*, *pręgierz/pręga* ‘rusztowanie katowskie’, *ratusz*, *rura*, *rynek*, *rynsztok*, *szynal* ‘gwóźdź’, *wykusz* ‘ganek, przedsionek, strażnica, strzelnica’, *ufnal* ‘gwóźdź’, *żump* ‘studnia’³². Leszek Moszyński w monografii na temat geografii zapożyczeń niemieckich w staropolszczyźnie przedstawia listę wyrazów, wśród których znajduje się wiele jednostek z pola tematycznego budownictwa, jak np.: *alkierz*, *bagstele*, *baszta*, *bruk*, *buda*, *budować*, *budowacz*, *budowanie*, *cegła*, *cegielnica*, *ceglarz*, *cerkiew*, *chlew*, *chyz* ‘chata’, *dach*, *deska*, *dyl*, *forta*, *foszt* ‘tarcica, deska’, *futro*, *ganek*, *gmach*, *hebel*, *izba*, *komin*, *komnata*, *komora*, *krokiew*, *kruchta*, *majster*, *malarz*, *mur*, *pal*, *piła*, *rura*, *rynna*, *rynek*, *stendar* ‘drzewo,

„[...] w gwarach niekiedy tylko o dachu krytym dachówką, w przeciwieństwie do *strzecha* ‘dach kryty słomą’”. SZN podaje jako źródłosłów tylko niem. *Dach*.

³¹ W SEJPSŁ czytamy: „Dobrze zaświadczona w kilku językach słow. postać *latva* (**laty*), świadcząca o podciągnięciu wyrazu pod model dawnej deklinacji na *-ū-*, przemawia za wczesną chronologią pożyczki”.

³² Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego...*, s. 136.

na którym wznosi się rusztowanie’, *stodoła, stragan, strych, strycharz, strycholec, szopa, szynwaga, szynidle* ‘gonty’, *tram* ‘belka’, *trat* ‘stopień’, *tum, tyn* ‘płot’, *tynkować, ufnał, wykusz, żump* ‘zbiornik wodny’³³. Ewa Siatkowska, omawiając socjolingwistyczne uwarunkowania wpływu łaciny, niemieckiego i francuskiego na języki zachodniosłowiańskie, stwierdza, że: „pożyczkami z niemieckiego szerzyły się głównie w języku mówionym, zwłaszcza w jego odmianie potocznej”³⁴. Badaczka zauważa, że germanizmy były częstsze w języku nieliterackim, środowiskowym, czyli w obszarach obsługujących rzemiosła, takie jak mularstwo, kamieniarstwo, ciesielstwo, czyli te, których przedstawiciele brali udział we wznoszeniu budowli³⁵. Aspekt społeczny rozwoju słownictwa budowlanego podnosił także Jan Basara:

Terminy techniczne, szczególnie w dawnych wiekach, przenoszone były bezpośrednio przez przesiedlanych do Polski kolonistów lub przychodziły razem z majstrami budowlanymi szukającymi u nas pracy. Podstawowym kierunkiem geograficznego rozwoju kultury materialnej w Europie zachodniej było jej rozprzestrzenianie się z zachodu na wschód. Taki też był kierunek szerzenia się nazw, które wraz z desygnatami [...] odbywały swą wędrówkę³⁶.

Wszystkie wymienione przykłady zapożyczeń dowodzą, że ta grupa słownictwa budowlanego wymaga podjęcia drobiazgowych analiz pozwalających na ustalenie dróg, jakimi poszczególne słowa dotarły do języka polskiego oraz innych języków słowiańskich, w których również istniały i/lub istnieją.

Podsumowanie

Wstępny ogląd zgromadzonego materiału pokazuje, że słownictwo staropolskie obsługujące obszar działalności ludzkiej związany z wznoszeniem różnorodnych budowli jest silnie powiązane m.in. z warunkami naturalnymi ziem polskich obfitych w budulec drewniany, jego rozwój jest także efektem kontaktów sąsiedzkich pozwalających na wymianę myśli technicz-

³³ L. Moszyński, *Geografia niektórych zapożyczeń niemieckich w staropolszczyźnie*, Wrocław 1954, s. 52–79.

³⁴ E. Siatkowska, *Socjolingwistyczne uwarunkowania wpływu...*, s. 145.

³⁵ Zob. też: G. Korbut, *Niemczyzna w języku polskim...*, s. 13–14; L. Moszyński, *Geografia niektórych zapożyczeń niemieckich...*, s. 4.

³⁶ J. Basara, *Terminologia budownictwa wiejskiego...*, cz. 2, s. 56.

nej między mieszkańcami różnych krajów. Materiał – tutaj prezentowany w niewielkim wyborze – wymaga starannego i szczegółowego uporządkowania zarówno pod względem tematycznym, jak i chronologicznym, co będzie przedmiotem dalszych prac. Badania na materiale staropolskim będą skupione na pogłębionym opisie poszczególnych kategorii tematycznych oraz na analizie rozwoju leksyki budowlanej, ukazaniu słownictwa budowlanego jako odzwierciedlenia postępu technicznego i kontaktów językowych, co wynika z inspiracji pracami Ireny Bajerowej³⁷. Należy także zwrócić uwagę na produktywność rodzimych i obcych typów słowotwórczych oraz na zmiany znaczeniowe wzbogacające słownictwo techniczne (jak przesunięcia, specjalizacje, generalizacje).

Wykaz skrótów

- ESJP – Bańkowski A., *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2. Warszawa 2000.
- SEJPBo – Boryś W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- SEJPBr – Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927.
- PSE – Mańczak W., *Polski słownik etymologiczny*, Kraków 2017.
- SEJPSe – Sławski F., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1–5, Kraków 1952–1982.
- SDOR – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 1–11, Warszawa 1958–1969.
- SPJS – *Słownik pojęciowy języka staropolskiego*, red. B. Sieradzka-Baziur, Kraków 2015 (<http://spjs.ijp-pan.krakow.pl>).
- SSTP – *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk i in., t. 1–11, Warszawa – Kraków 1953–2002.

³⁷ Zob. m.in.: I. Bajerowa, *Z historii słownictwa technicznego. Najstarsze polskie terminy techniczne*, „Prasa Techniczna” 1978, nr 3, s. 10–12; I. Bajerowa, *Wpływ techniki na ewolucję języka polskiego*, Kraków 1980; I. Bajerowa, *Perspektywy historycznych badań leksyki polskiej*, [w:] *Dzieje Słowian w świetle leksyki. Pamięci Profesora Franciszka Sławskiego*, red. J. Rusek i in., Kraków 2002, s. 241–244.

- SZN – *Słownik zapożyczeń niemieckich w polszczyźnie*, red. M. Łaziński, wstęp A. Krzemiński, Warszawa 2008.
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. 1–4, Warszawa 2003.
- WDL – De Vincenz A., Hentschel G., *Wörterbuch der deutschen Lehnwörter in der polnischen Schrift- und Standardsprache. Von den Anfängen des polnischen Schrifttums bis in die Mitte des 20. Jahrhunderts*, [b.m.w.] 2010.

Katarzyna Wyrwas

The oldest construction vocabulary in the Polish language (outline of the issue)

The article presents an outline of the research problems of construction vocabulary contained in the Old Polish Dictionary, collecting words until the year 1500. Preliminary analyzes have shown that the oldest layer of vocabulary in this field relates to wooden construction, widespread in Poland from the earliest times. The text presents a proposed classification of the material and discusses several thematic groups: names of buildings, tools, materials, construction activities. Then, the prospects for further research were outlined: the need for a complete thematic classification of the construction vocabulary used in the Old Polish era was indicated, as well as to determine its origin, including words related to building common to all Slavic languages and dialectal names used only in certain Slavic areas, and for both groups to determine which words were taken from the Proto-Slavic or even Proto-Indo-European era, and which and when were borrowed from foreign languages. The next stage of research would include words newly created in Polish from native forms and words borrowed into Polish in the Middle Ages. On the basis of the collected material, it was initially indicated that Old Polish borrowings in construction vocabulary come less frequently from Czech and Latin, and the greatest number from German.

Key words: *Polish construction vocabulary, Dictionary of Old Polish, Old Polish language, borrowings*

Słowa kluczowe: *polskie słownictwo budowlane, Słownik staropolski, język w dobie staropolskiej, zapożyczenia*